

บทที่ 3

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการเสริมสร้างความมั่นคงแห่งพระราชอำนาจ

เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงพยายามอย่างยิ่งที่จะแก้ปัญหาการขาดฐานพระราชอำนาจที่จะสร้างฐานะพระมหากษัตริย์โดยลำพังพระองค์เอง ในการนี้พระองค์ทรงเสริมสร้างความเข้มแข็งในด้านกำลังพล ความมั่นคงในระบบบริหารราชการและการแสวงหาพันธมิตรในกลุ่มชนชั้นปกครอง จากการประเมินสถานการณ์ทางการเมืองพระองค์ทรงพยายามผูกพันมิตรกับขุนนางตระกูลขุนนางเพื่อที่จะได้กำลังสนับสนุนในการลดพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะเดียวกันพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรับปรุงมาตรการในการควบคุมคนในสังคมอันได้แก่การปรับปรุงประสิทธิภาพของอำนาจบังคับใช้ของกฎหมาย ระบบควบคุมกำลังพลและการปกครองของคณะสงฆ์ นอกจากนี้ได้ทรงพยายามแสดงว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ก้าวหน้าและทันสมัย เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของชาติตะวันตกซึ่งกำลังขยายอิทธิพลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อีกด้วย

การสร้างฐานพระราชอำนาจทางการเมือง

คนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ข้อสังเกตที่เกี่ยวกับการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของกลุ่มการเมืองที่สำคัญเช่นตระกูลขุนนาง หรือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว คือกลุ่มการเมืองเหล่านี้มิได้ให้ความสำคัญแต่เพียงการควบคุมกำลังคนในระบบไพร่ อันเป็นฐานอำนาจทางการเมืองของไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา หากแต่เน้นความสำคัญของการมีกำลังพลนอกระบบไพร่ที่สามารถระดมได้ในทันทีประการหนึ่ง และกำลังพลที่มีคุณภาพในเชิงยุทธวิธีสมัยใหม่อีกประการหนึ่ง ในสถานการณ์เช่นนี้เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ จึงทรงเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องทรงสร้างกองกำลังส่วนพระองค์ในลักษณะเดียวกัน

ขึ้นบ้างเพื่อเป็นฐานพระราชอำนาจที่เทียบเคียงกับฐานอำนาจของกลุ่มการเมืองอื่น ๆ

ส่วนการสร้างฐานพระราชอำนาจทางการเมืองโดยผ่านระบบบริหารนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงใช้วิธีการที่รุนแรงดังเช่นการเปลี่ยนแปลงภายในตัวระบบ การเปลี่ยนแปลงเช่นนั้นจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมีความพร้อมทางสถานการณ์ทางการเมือง ความพร้อมทางสังคม และความพร้อมส่วนพระองค์เป็นต้น ค้วยเหตุนี้เมื่อพระองค์เสด็จเสด็จราชสมบัติจึงทรงกระทำได้เพียงการทรงแต่งตั้งผู้สนับสนุนพระองค์ให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการควบคุมกลไกในการบริหาร และการทรงแสวงหาพันธมิตรทางการเมือง

การสร้างกองกำลังส่วนพระองค์

การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและขุนนางตระกูลขุนนาคเข้ามามีอิทธิพลทางการเมืองอย่างสูงในช่วงปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะทั้ง 2 ฝ่ายต่างได้ควบคุมกำลังพลโดยเฉพาะกองทหารที่ได้รับการฝึกแบบตะวันตก เหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงเร่งสร้างกองกำลังเพื่อเป็นฐานพระราชอำนาจของพระองค์นับแต่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ทรงเสริมสร้างประสิทธิภาพแก่กองทหารรักษาพระองค์ด้วยการจ้างร้อยเอกอิมเป¹ มาฝึกทหารในกรมอาสาลาวและเขมรประจำพระบรมมหาราชวัง ต่อมาทรงแบ่งกองทหารนี้เป็นกองทหารรักษาพระองค์ป็นปลายหอกข้าหลวงเดิม กองทหารหน้า²

¹ร้อยเอกอิมเป เคยรับราชการในกองทัพอินเดียและเดินบกผ่านพม่าเข้ามาในไทยเมื่อ พ.ศ. 2394 ดู W.S. Bristowe, Louis And The King of Siam (London : Chatto & William, 1976), p. 17.

²คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2525), หน้า 530.

มีข้ออ้างเถกเถาว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงตั้งเอา
กองกำลังของผู้นำทางการเมืองอื่นมาอยู่ใต้การบังคับบัญชาของพระองค์ ทั้งนี้คงเนื่อง
มาจากข้อจำกัดในพระราชอำนาจส่วนพระองค์ ขณะเดียวกันก็ทรงพยายามป้องกันไม่ให้
กองกำลังส่วนพระองค์ตกอยู่ใต้อิทธิพลของผู้นำทางการเมืองอื่น พระองค์จึงทรงมอบหมาย
ให้เจ้านายที่ใกล้ชิดเป็นผู้ควบคุมโดยใน พ.ศ. 2397 ทรงแต่งตั้งให้กรมหมื่นมเหศวร
ศิววิลาสพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นผู้ควบคุมกองทหารล้อมวัง³ และในปีต่อมาได้
โปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศ เป็นผู้บังคับบัญชากองทหารหน้า⁴
นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงสร้างความผูกพันระหว่าง
พระองค์กับกองทหารฝึกแบบตะวันตกโดยทรงมีพระบรมราชโองการถึงพระมหากษัตริย์
ที่ทรงมีต่อทหารเหล่านี้ ทรงกล่าวว่าการที่ได้พระราชทานเงินเดือนให้ทหารฝึกแบบ
ตะวันตกเดือนละ 6 บาท ทำให้ทหารเหล่านี้มีความเป็นอยู่ดีกว่าไพร่หลวงหมื่นอื่น⁵
นอกจากนี้ทรงย้ำให้ทหารเหล่านี้ยึดถือระเบียบวินัยของทหารที่ต้องเชื่อฟังคำสั่งของ
ผู้บังคับบัญชาคือพระองค์⁶ ดังพระบรมราชโองการที่ว่า การที่ทหารได้รับพระมหากษัตริย์
เป็นพิเศษและจากข้อกำหนดระเบียบวินัยทหารทุกคนจึงต้อง "ช่วยกันทำราชการฉลอง
พระเดชพระคุณไปโดยสุจริต ให้เอาจิตรกคณียในพระเจ้าอยู่หัวเป็นที่ตั้ง"⁷

³ แจ่มจันทร์ วงษ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตก
ตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518),

* กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศ ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ 41 ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และทรงเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอในพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

⁴ แจ่มจันทร์ วงษ์วิเศษ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

⁵ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศพระราชกำหนดกฎหมายทหาร",
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 ภาค 2, หน้า 13.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

กลไกในการใช้พระราชอำนาจในระบบบริหาร

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างฐานพระราชอำนาจทางการเมืองด้วยการทรงสนับสนุนให้เจ้านายและขุนนางที่ใกล้ชิดพระองค์เข้าไปมีบทบาทในการบริหารเพื่อเป็นตัวแทนในการใช้พระราชอำนาจ แต่เนื่องจากเดิมกลุ่มเจ้านายและขุนนางเหล่านี้มีบทบาทและฐานะทางการเมืองไม่สูงนักจึงต้องเสริมสร้างสถานภาพของบุคคลเหล่านี้ กล่าวคือ เมื่อแรกขึ้นครองราชสมบัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเลื่อนอิสริยยศของเจ้านายและเลื่อนยศแก่ข้าหลวงเดิม เจ้านายที่ใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้รับการเลื่อนยศได้แก่ กรมขุนเชชอศิคร เป็นกรมสมเด็จพระเชชอศิคร กรมหมื่นอินทรอมเรศเป็นกรมหลวงมหิศวรินทรมเรศ พระองค์เจ้ากลางเป็นกรมหลวงเทเวศร์วรินทร์ และ กรมหมื่นวงศาสนิทเป็นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท⁸ นอกจากนี้ช่วงปลายรัชกาล พ.ศ. 2411 พระองค์ได้ทรงเลื่อนอิสริยยศเจ้านายที่ใกล้ชิดเป็นกรมขุน 4 พระองค์ คือ กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ พระเจ้าราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นสีหวิกรม สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาลงกรณ์ กรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศ และ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมหมื่นปราบปรปักษ์⁹

ส่วนข้าหลวงเดิมได้รับการเลื่อนยศและแต่งตั้งให้เข้ารับราชการจนเต็มทุกตำแหน่ง มีข้าหลวงเดิมได้รับการเลื่อนยศถึง 41 คน ในจำนวนนี้มีผู้ที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ชั้นพระยาได้รับพานทองใหญ่ กระโถนทอง เต้าน้ำ 10 คน เป็นพระยาได้รับเครื่องยศเป็นพานทองอย่างเล็ก เต้าน้ำทอง กระโถนทอง โตะทอง

⁸ นฤมล ชีรวัฒน์, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า 190 และ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 54-56.

⁹ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศตั้งกรมขุนสี่พระองค์", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 ภาค 5 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เคลิเมล์, 2478), หน้า 256-257.

กาทอง และโตะถมทองอีก 10 คน นอกจากนี้มีข้าหลวงเดิมได้รับการแต่งตั้งให้เป็น นายเวร หุ้มแพร มหาดเล็กและทหารรักษาพระองค์อีก 21 คน¹⁰

เป็นที่น่าสังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายาม แต่งตั้งผู้ที่มีสนับสนุนพระองค์เข้าดำรงตำแหน่งที่มีอิทธิพลและอำนาจ เช่น โปรตเกล้าฯ ให้หลวงธรรมมา (ภู) ข้าหลวงเดิมเป็นพระยานครสวรรค์ แม้จะทรงทราบที่ว่าขุนนาง ผู้นี้ดำรงตำแหน่งเป็นกรมการเมืองผู้น้อย มีบรรดาศักดิ์ต่ำกว่าหลวงเพ็ชรพระราช ยกกระบัตรเมืองนครสวรรค์ ซึ่งด้วยฐานะแล้วควรจะได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองมากกว่า หลวงธรรมมา (ภู)¹¹ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้ง ข้าหลวงเดิมเป็นเจ้าเมืองในหัวเมืองสำคัญ ๆ ได้แก่ ทรงแต่งตั้งนายบัวใหญ่เป็น พระนรินทรเสนี ต่อมาได้เป็นพระยาเพชรบุรี นายนุ้มเป็นพระยาพิชญ์โลก นายรอก เป็นพระยามณเฑียร ซึ่งต่อมาได้เป็นพระยานครไชยศรี นายจันทร์เป็นพระยาลพบุรี และนายแจ่มเป็นเจ้าหาญยุทธกิจต่อมาได้เป็นพระยาสุพรรณบุรี¹²

ส่วนเจ้านายเป็นกลุ่มที่ได้รับการสนับสนุนให้เข้าสู่ระบบราชการในระดับที่ สูงกว่าข้าหลวงเดิม ทั้งนี้อาจเนื่องจากโดยฐานะและอิสริยยศศักดิ์ที่เจ้านายเหล่านี้มีสูง กว่าข้าหลวงเดิมประกอบด้วยเจ้านายบางพระองค์ทรงได้รับการศึกษาวิชาการตะวันตก และทรงเคยมีประสบการณ์ในการบริหารโดยเฉพาะ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ใน รัชสมัยนี้กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงเป็นเจ้านายในกลุ่มที่สนับสนุนพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีบทบาททางการเมืองสูงที่สุด ใน พ.ศ. 2395 ได้ทรง

¹⁰เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 73-75.

¹¹กรมศิลปากร, "พระราชปรารภเรื่องเดินเป็นผู้ว่าราชการเมือง", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408, หน้า 152.

¹²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 73-74.

เป็นแม่ทัพยกไปตีเชียงตุง¹³ พระองค์ยังทรงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประธานที่ปรึกษา
ราชการแผ่นดิน¹⁴ และทรงกำกับการ กรมมหาดไทยและว่าการพระคลังสินค้า¹⁵
อีกด้วย เจ้านายพระองค์อื่นที่ได้รับการสนับสนุนให้ดำรงตำแหน่งในการบริหารคือ
กรมสมเด็จพระเอกาทศรถได้ทรงกำกับกรมมาตั้งแต่ พ.ศ. 2394 จนถึงพระชนม์ใน
พ.ศ. 2402¹⁶

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงเสริมสร้างฐานอำนาจ
ทางเศรษฐกิจแก่เจ้านายที่สนับสนุนพระองค์ กล่าวคือ ทรงสนับสนุนให้เจ้านายเหล่านี้
เข้าไปมีส่วนในการแบ่งผลประโยชน์และกำหนดนโยบายของรัฐ พระองค์จึงทรงแต่งตั้ง
ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นเจ้าภาษีเก็บภาษีไม้ขนอสัก ไม่นก และเสาทุ่มเปลือก
ที่ได้มาจากไม้เนื้อแข็ง¹⁷ ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนว่ามีเจ้านายพระองค์ใดเคยได้รับ
การแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษีมาก่อนหน้านี้¹⁸ นอกจากนี้ได้ทรงแต่งตั้งให้กรมหลวงวงศา

¹³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4,
หน้า 98.

¹⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ราชสกุลวงศ์, หน้า 28.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ราชสกุลวงศ์, หน้า 21.

¹⁷ สมเด็จเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ 16,
พระเจ้าพี่ยาเชอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถกับหม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมาน ทรงพิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงสร้อยจันทร์ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
ม.ป.ป.), หน้า 40-41.

¹⁸ สืบ เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 คำน
เศรษฐกิจ, หน้า 196.

บริหารสนธิและกรมหมื่นวิษณุวาทนิภาธร เป็นผู้กำหนดคพิภคภษัโรงเรือนแพร่วมกับ
เสนาบดีใน พ.ศ. 2401¹⁹

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้เจ้านายเหล่านี้ทำ
หน้าที่เป็นกลไกในการใช้พระราชอำนาจและควบคุมการเคลื่อนไหวของเจ้านายอื่น ๆ
เช่นใน พ.ศ. 2397 พระองค์ได้ทรงแต่งตั้งกรมหลวงมหิศวรินทรามเรศร์ กรมหลวง
วงศาธิราชสนิท กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
มหามาลา ให้ทรงมีหน้าที่ควบคุมการเคลื่อนไหวของเจ้านายในเซาหัวเมืองชั้นในคือ
แขวงกรุงเทพฯ นนทบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ สมุทรสงคราม สาครบุรี สมุทรปราการ
ของมากราบทูลขอตราเบิกคานตามหัวเมืองจากคณะเจ้านายทั้ง 4 พระองค์ดังกล่าว²⁰

ในคานเศรษฐกิจได้มีการแต่งตั้งเจ้านายในกลุ่มที่สนับสนุนพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้รวมควบคุมไม่ให้เจ้านายและขุนนางอื่น ๆ แสวงหาผล
ประโยชน์จากการเสียดภษัโดยมิชอบด้วยกฎหมาย ทั้งนี้โดยนัยแล้วคงจะเป็นการป้องกัน
มิให้มีการสะสมฐานอำนาจทางเศรษฐกิจให้มากยิ่งขึ้น ดังนั้นใน พ.ศ. 2399
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศห้ามไม่ให้เจ้านายและขุนนาง
เก็บหนังสือคัมภษัอักษรเอาไว้อยู่โดยไม่แจกจ่ายให้ไพร่ หากผู้ใดได้เคยละเมิดต่อ
ประกาศนี้ให้มาทำหนังสือทานบนกับกรมหลวงมหิศวรินทรามเรศร์²¹ และใน พ.ศ.
2402 ได้ทรงแต่งตั้งให้กรมหมื่นวิษณุวาทนิภาธร เป็นประธานพนักงานในกรมพระคลัง
มหาสมบัติ รับฟ้องจากราษฎรในแขวงกรุงเทพฯ ที่ถูกบังคับเรียกเก็บภษัโดยมิชอบ²²

¹⁹ กรมศิลปากร, "พระราชกระแสเลิกเก็บอักษรตลาคเปลี่ยนเป็นเก็บภษั
โรงเรือนแพ", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404, หน้า 38.

²⁰ กรมศิลปากร, "ประกาศเรื่องหม่อมเจ้ากราบถวายบังคมลาไปหัวเมือง",
ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 97-98.

²¹ กรมศิลปากร, "ประกาศเรื่องให้ฟ้องหนังสือคัมภษัอักษรโดยพลการ",
เล่มเดิม, หน้า 80.

²² กรมศิลปากร, "ประกาศพิภคอักษรค่าน้ำให้เก็บตามเครื่องมือ",
ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404, หน้า 122-123.

การสร้างพันธมิตรทางการเมือง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามแสวงหาความสนับสนุนจากเจ้านายและขุนนางซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมไทย วิธีการหนึ่งคือการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติโดยตรงกับสตรีจากตระกูลสำคัญ ๆ มาเป็นเจ้าจอม เช่น พันและแพจากตระกูลอินทวิมลซึ่งสืบเชื้อสายมาจากจมีนศรีสรักษ์ (ทองดี) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทัดกับแห่งตระกูลบุญยรัตพันธุ์คองจากสกุลเวียงชล รัตนลานสาวของเจ้าพระยามหาเสนา (บุญมา) น้อยซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้ากรุงธนบุรี²³ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างความสัมพันธ์อันดีกับคนกลุ่มต่าง ๆ เช่นทรงประกาศใญ่ที่มีความประสงค์จะสร้างหรือบูรณะวัดให้มากกว่าหมื่นวัด เพื่อจะได้พระราชทานพระราชทรัพย์ช่วยเหลือเพิ่มเติม²⁴

วิธีการสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับเจ้านายและขุนนางคือการพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่คนเหล่านี้ เช่นใน พ.ศ. 2405 ทรงแจกพระราชทรัพย์แก่เจ้านายที่ใกล้ชิด บ่าวไพร่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีและของพระองค์เอง รวมไปถึงขุนนางและบุตรหลานของขุนนางที่ใกล้ชิดและเคยให้ความช่วยเหลือพระองค์²⁵ หรือ พ.ศ. 2410 โปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิฑลเข้ามา

²³

Constance M. Wilson, "State and Society in the Reign of Mongkut 1851-1868 : Thailand on the Eve of Modernization", p. 323.

²⁴ กรมศิลปากร, "ประกาศว่าด้วยการสร้างวัด", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4

พ.ศ. 2394-2400, หน้า 57.

²⁵ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศเรื่องการนุ่งขาวและกระเส

พระราชดำรัสในการที่ทรงแจกพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6 ภาค 5 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2478), หน้า 37-38.

อุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม²⁶

ในการสร้างสัมพันธไมตรีกับเจ้านาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงย่ำว่าพระองค์กับเจ้านายทั้งหลายมีความสัมพันธ์ทางสายโลหิตที่ใกล้ชิดต่อกันเพราะ

...บุรุษนาวิรมันคาศักดิ์ ซึ่งเรียกว่าเป็นจำพวกเจ้าคือเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้า หม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ทั้งปวงนั้น ล้วนปฏิบัติพันธกิจสืบต่อกันมาแต่องค์สมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบดี คือองค์สมเด็จพระชนกนารถพระเจ้าหลวงพระบาทสมเด็จพระปรโบรราชามหาจักรีบรมนารถ ซึ่งปรากฏพระนามในบันทึกว่า พระบรมสมเด็จพะพุทธยอกฟ้าจุฬาโลกยซึ่งเป้นประณมบรมรรคมหาราชาราชในพระบรมมหาราชวัง...²⁷

พระองค์จึงทรงมี "พระเมตตาปราณีอารีรักษ์ต่อพระบรมญาติซึ่งเป็นพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระเจ้าลูกเธอในแผ่นดินปัจจุบันนี้"²⁸ พระมหากษัตริย์ของพระองค์แสดงออกด้วยการพระราชทานพระราชทรัพย์แก่เจ้านายเหล่านี้เพิ่มเติมจากการพระราชทานเบี้ยหวัด²⁹

เป็นที่น่าสังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามสร้างสัมพันธ์อันดีกับพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้คงเป็นเพราะพระองค์ทรงตระหนักดีว่าพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

²⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารเขียนเล่ม ราชการกรมพระกลาโหม รัชกาลที่ 4 เล่ม 14 จ.ศ. 1219 (พ.ศ. 2400) สารตราว่าด้วยให้พระยาพัทลุง เข้ามาอุปสมบท ณ กรุงเทพฯ.

²⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ประณมวงศ์", ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 และนิพนธ์ของพระอมรารักษ์ (เกิด), หน้า 7.

²⁸ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศร่างพระราชหัตถเลขาพระราชทานเงินเจ้านาย", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 ภาค 6 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เคลิเมิ้ล, 2478), หน้า 283.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เจ้าอยู่หัวบางพระองค์ เคยทรงมุ่งหวังในราชสมบัติ³⁰ ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่าพระองค์ทรงมีฐานะเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราชในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติก็จะทำให้พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องดำรงอิสริยยศเป็นพระเจ้าหลานเธออันเป็นการลดฐานะจากเดิมซึ่งเป็นพระเจ้าลูกเธอ³¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขจัดความอันอาจนำไปสู่ความหมางเมินระหว่างพระองค์กับเจ้านายเหล่านี้ด้วยการโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งคำนำหน้าพระนามแก่พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ"³² และทรงแต่งตั้งเจ้านายในกลุ่มนี้จำนวน 9 พระองค์ เป็นพระองค์เจ้าต่างกรมได้แก่ พระองค์เจ้าโกเมนเป็นกรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ พระองค์เจ้าลดาวัลย์เป็นกรมหมื่นภูมินทรภักดี พระองค์เจ้าชุมสายเป็นกรมหมื่นราชสีหวิกรม พระองค์เจ้าอุไรเป็นกรมหมื่นอภัยลักษณะสมบัติ พระองค์เจ้าอรพพเป็นกรมหมื่นอุดมรัตนราศี พระองค์เจ้าอมฤตย์เป็นกรมหมื่นภูษิตราชฤทธิย์ พระองค์เจ้า

³⁰พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, แปลโดย หลวงญาณวิจิตร พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ หม่อมเจ้าสุภาภรณ์ไชยันต์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 30 ตุลาคม 2501 (พระนคร : โรงพิมพ์จันทร์ทว่า, 2501), หน้า 19-20.

³¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1 มหามกุฏราชวิทยาลัย, คณะธรรมยุตและมหามกุฏราชวิทยาลัยโดยเสด็จพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติสมัยครบ 100 ปี จากวาระเสด็จสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 ตุลาคม 2511 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511), หน้า 21.

³²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

สุบรรณเป็นกรมหมื่นภูวนัยนฤเบนทรธิบาล พระองค์เจ้าสิงหราชเป็นกรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ และพระองค์เจ้าชมพูนุชเป็นกรมหมื่นเจริญผลพลสวัสดิ์³³

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเชื้อสายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยจะพบว่าทรงสถาปนาพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี³⁴ รวมทั้งทรงรับหม่อมเจ้าหญิงรำเพย และหม่อมเจ้าหญิงพรพรรณรายในกรมหมื่นมาศยาพิทักษ์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเป็นชายา³⁵

สำหรับการสร้างพันธมิตรกับขุนนาง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการกระชับความสัมพันธ์กับขุนนางตระกูลขุนนาค เพราะขุนนางตระกูลนี้เป็นกลุ่มที่มีฐานอำนาจทางการเมืองสูงมากและยังคงเคยเป็นพันธมิตรผู้สนับสนุนให้พระองค์ได้ขึ้นครองราชสมบัติ นอกจากการที่พระองค์ได้ทรงอำนวยการผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจแก่ตระกูลขุนนาคดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 1 จะพบว่าตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขุนนางตระกูลขุนนาคได้รับการ

³³พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1 มหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า 21.

³⁴อรุณ โกมลวรรณะ, เจ้าฟ้ามงกุฎแห่งกรุงสยาม (พระนคร : สำนักพิมพ์แพรวพินทยา, 2506), หน้า 452-453.

³⁵มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาชิราช, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 1-7 พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, 2528), หน้า 368.

ยกย่องว่าเป็นผู้มีบุญคุณอุปถัมภ์คำฐพระองค์ให้ได้รับราชสมบัติ³⁶ ความข้อนี้อาจเห็นได้จากสำเนาพระราชดำรัสในวันเฉลิมพระชนมายุครบ 60 พรรษาใน พ.ศ. 2401 ตอนหนึ่งว่า

...เพราะข้าพเจ้า มีความกตัญญูต่อท่านผู้มีคุณ...ข้าพเจ้า จึงได้มีอิศริยยศเป็นใหญ่เพราะท่านทั้งหลายทั้งปวงพร้อมใจกันยกย่องให้เป็นใหญ่ ก็ไม่ใคร่สำคัญว่าอิศริยยศแลราชสมบัติเป็นของตัวเลย ตั้งใจแต่ว่าจะปรนนิบัติให้ชื่นชมสมประสงค์ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งปวงที่เป็นประธานในแผ่นดิน...³⁷

นอกจากนี้ทรงรับรองว่าขุนนางตระกูลนี้เป็น "ญาติอันสนิท" ของพระองค์³⁸ และเพื่อกระชับความสัมพันธ์กับตระกูลขุนนางให้แน่นแฟ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับเอาธิดาขุนนางตระกูลนี้เข้ามาเป็นเจ้าจอม เช่น สวัสดิ์ธิดาของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ³⁹ และทรงขอแพธิดาของพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์มาเป็นหม่อมใน

³⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นมเทศวรวิวิธาส พ.ศ. 2409", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 209.

³⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, สำเนาพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่ผู้ที่ไ้ฉลองพระเคหพระคุณในการเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 60 ปี เมื่อปีชวด ฉศก จุลศักราช 1220 (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ร.ศ. 128), หน้า 5-6.

³⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงองค์พระนโรดม ณ กรุงกัมพูชา จ.ศ. 1226", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 117.

³⁹ ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิชเชส, 2521), หน้า 457.

เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ด้วย⁴⁰

ความพยายามลคพระราชาอำนาจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีฐานพระราชาอำนาจทางการเมืองสูงและทรงพยายามเสริมสร้างพระราชาอำนาจมาตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งยังทรงแสดงพระราชาอำนาจประหนึ่งเป็นการท้าทายพระราชาอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งกล่ามาแล้ว ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามลคพระราชาอำนาจและบทบาททางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนับตั้งแต่ปีแรก ๆ ของรัชกาล ในการนี้พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีฐานะและพระราชาอำนาจเหนือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ ทรงเป็น "พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เอกของเมืองไทยผู้เป็นสุขมากที่สุด"⁴¹ ทั้งยังทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวของสยามตั้งแต่ทรงเปลี่ยนคำเรียกพระองค์ในพระราชหัตถเลขาจาก The First King เป็น The King of Siam⁴² ยิ่งกว่านั้นพระองค์ได้ทรงแสดงพระราชาอำนาจเหนือขุนนางวังหน้าเช่น ทรงสั่งการให้พระอภัยมณีขุนนางวังหน้าให้ป้องกันและระงับการ

⁴⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ พ.ศ. 2410", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 227.

⁴¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชสาส์นพระราชทานมาจากกรุงโปรตุเกส", พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังประเทศต่าง ๆ ภาค 2, หน้า 20.

⁴² Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam vol. II, p. 258.

วิวาทหรือวิวังราวปล้นสดมภ์⁴³

นอกจากนี้ในภาวะที่สังคมไทยมีความจำเป็นในการรักษาเอกลักษณ์ไทยไว้ การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดประทับที่ม้านสีทา เมืองสระบุรีอันเป็นดินที่มีคนลาวอาศัยอยู่มาก⁴⁴ และทรงสามารถทรงแคนอันเป็นเครื่องดนตรีของลาว⁴⁵ เปิดโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกเอาความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีหน้าที่ซำรงรักษาเอกลักษณ์ของสังคมมาแสดงภาพทางลบว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงนิยมวัฒนธรรมไทย ความข้อนี้อาจเห็นได้จากการทรงออกประกาศ "ประกาศห้ามมิให้เล่นแอวลาว" ที่ระบุว่าการเล่นแคนเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมเพราะเป็นการละเล่นที่เป็นเอกลักษณ์ของลาวซึ่งมีฐานะค้ำคยกว่าไทย คนไทยควรนิยมและให้ความสำคัญกับการละเล่นของไทย⁴⁶ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

...การเล่นฟ้อนรำขับร้องของภาษาต่าง ๆ เคยมีมาปะปนเป็นที่คุ้นเคยกันต่าง ๆ แต่เดี๋ยวนี้คงอยู่ตามเทศตามภาษาของคนนั้น ๆ ก็สมควร...บัดนี้เห็นแปลกไปนักชาวไทยทั้งปวงละทิ้งการเล่นสำหรับเมืองตนคือ ปี่พาทย์มโหรีเสภา

⁴³ หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 336 เรื่องพระบรมราชโองการถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องนายศรีผู้ร้าย อ้างจาก ประภัสสร บุญประเสริฐ, "ขอบเขตพระราชอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์", หน้า 114.

⁴⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นมเทศวรวิลาส", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 197.

⁴⁵ เซอร์ จอห์น เบาวริง ได้บันทึกไว้ว่า เมื่อได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงแคนให้ฟัง จาก Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam vol. II, p. 324.

⁴⁶ กรมศิลปากร, "ประกาศห้ามมิให้เล่นแอวลาว", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408, หน้า 289-290.

ครั้งก่อน ปรบโก๋ สักวาเพลงโก๋ป่า เกี่ยวข้าว แลลากเรื่องเสียมค พากัน
เล่นแตลาวแค้นไปทุกหนทุกแห่งทุกตำบลทั้งผู้ชายผู้หญิง... ทรงพระราชดำริว่า
ไม่ว่าจะไม่สู้ควรที่การเล่นอย่างลาวมาเป็นพื้นเมืองไทย ลาวแค้นเป็นชาของ
ไทย ๆ ไม่เคยเป็นชาลาว ออย่าเอาอย่างลาวมาเป็นพื้นเมืองไทยไม่สมควร...⁴⁷

อย่างไรก็ตาม ด้วยพระราชอำนาจแต่เพียงลำพังไม่อาจจะช่วยลดพระราช
อำนาจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างเด็ดขาด หากพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงรับความร่วมมือจากตระกูลขุนนาง การถวายความ
ร่วมมือนี้คงเนื่องมาจากตระกูลขุนนางคือผู้สนับสนุนให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชสมบัติ⁴⁸ ประกอบกับตระกูลขุนนางก็ได้ตระหนักถึงฐานะทาง
การเมืองของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีความมั่นคงยิ่งขึ้นเมื่อทรงได้รับการ
การสถาปนาขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ 2 ทั้งยังทรงพยายามขยายพระราชอำนาจ
มาโดยตลอดคงกล่าวมาแล้ว ยิ่งกว่านั้นขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงมีท่าทีที่โอนอ่อนต่อตระกูลขุนนางเช่น ทรงงดการเสด็จเกาะสี่ซึ่งตามคำทัดทาน
ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เพราะเกรงลมพายุ ในทางตรงกันข้าม พระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเชื่อฟังหรือปฏิบัติตามคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ว่ามีให้เสด็จไปประทับที่บ้านสีหาคัวยเป็นถุคน้ำหลาก จนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ปฎิญญาว่าจะไม่เกี่ยวข้องทัดทานพระองค์อีก⁴⁹ บัจจับตั้งกล่าวแล้วข้างต้นเป็นสาเหตุ
ให้ตระกูลขุนนางก็คลินใจสนับสนุนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงมีฐานอำนาจ
ไม่แข็งแรงแรงและมีท่าทีประนีประนอมกับตระกูลขุนนางมากกว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตระกูลขุนนางมีท่าทีที่จะถวายความสนับสนุนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวและความพยายามลดพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ตั้งแต่ปีแรก ๆ ของรัชกาล จะเห็นได้จากในเดือนมกราคม พ.ศ. 2398 เจ้าพระยา

⁴⁷ กรมศิลปากร, "ประกาศห้ามมิให้เล่นแอวลาว", ประชุมประกาศ
รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408, หน้า 289-290.

⁴⁸ ปิยนาด บุนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล
"ขุนนาง", หน้า 141.

⁴⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่น
มเทศวิลาส", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 204-205.

ศรีสุริยวงศ์ได้กล่าวกับสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถูกจำกัด พระราชอำนาจได้แก่ พ.ศ. 2398 กรมหลวงวงศาธิราชสนิทซึ่งทรงเป็นเจ้านายที่ใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นตัวแทนพระบรมวงศานุวงศ์ ในคณะผู้พิจารณาทำสนธิสัญญากับอังกฤษ⁵¹ ทั้ง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ 2 และทรงมีความรู้ภาษาอังกฤษดี หรือเมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันออกพระองค์ก็ได้ทรงมอบพระราชอำนาจในการดูแลราชการให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่เพียงพระองค์เดียว หากแต่โปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายและขุนนางอื่น ๆ ร่วมบริหารด้วย⁵² พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระ

⁵⁰ George Haw Feltus, ed., Abstract of the Journal of Rev Dan Beach Bradley, M.D. Medical Missionary in Siam 1835-1873 (Cleveland : Multigraph Department of Pelgrim Church, 1936), p.177.

⁵¹ อมร โสภณวิเชษฐ์ และ เอกวิทย์ ณ ถลาง, การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจ หม่อมสาย ศรีชวีธ ณ อยุทยา วันเสาร์ที่ 22 มีนาคม 2512 (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวดพร, 2521), หน้า 98.

⁵² กลุ่มผู้ร่วมกันรักษาราชการแผ่นดินได้แก่ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมสมเด็จพระเชลยทิศ กรมพระพิพิธเทเวศ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส เจ้าพระยาปณิธาณมนตรี เจ้าพระยาวรวงษ์มหาโกษาธิบดี เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ เจ้าพระยามุขมนตรี พระยามหาอำมาตย์ พระยาสุรเสนา พระยาเสนาธิเบศร พระยาพิไชยบุรินทร์ พระยามนเฑียรบาล พระยาสีหราชเดโชชัย และพระยาพิไชย จาก ทอพระสมุควชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 22 จดหมายถึงองค์สมเด็จพระนโรดมให้เจ้าพระยามรราชไปทำหน้าที่อัครราชทูต.

พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่าที่ปรากฏไม่ใช่เรื่องสำคัญ เช่น การปราบปรามโจรสลัด
ที่มาปล้นเกาะช้าง เป็นต้น⁵³ เมื่อเปรียบเทียบกับพระราชกรณียกิจของพระองค์
เมื่อทรงดำรงอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระราชกรณียกิจในรัชสมัย
ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีน้อยกว่ามาก เพราะในรัชสมัยของ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคยเป็นแม่ทัพเรือยกไปตีเมืองบันทายมาศ⁵⁴
อันเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจและหน้าที่รับผิดชอบที่สูงกว่า

จากความร่วมมือระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับขุนนาง
ตระกูลมุนนาคทำให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงระมัดระวังพระองค์
ในการดำเนินการทางการเมือง ดังที่เซอร์ จอห์น เบาริง กล่าวไว้ว่า

...It's obvious that whether from consideration of
prudence, or indifference of public affair, the Second
King avoids taking any active part, and his influence,
if strong, is concealed...⁵⁵

เหตุนี้คงทำให้สถานการณ์ทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวดูไม่
เข้มแข็งเท่ากับช่วงต้นรัชกาล เช่นที่เซอร์ แฮรี ออก ซึ่งได้เดินทางเข้ามาในช่วงที่พระองค์
ทิวศตแล้วได้บันทึกไว้ว่า พระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวน้อยกว่าของ

⁵³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวเล่าเรื่องสลัด", ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1220-1221,
เอกสารถ่ายไมโครฟิล์ม, หน้า 15.

⁵⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3
เล่ม 2, หน้า 61.

⁵⁵ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam
vol. II, p. 325.

กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยก่อนหน้านั้น⁵⁶

การควบคุมคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม

คงได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบปัญหาที่ชนชั้นปกครองเพิกเฉยไม่ปฏิบัติตามกฎหมายที่ทรงประกาศใช้และกฎหมายก็ไม่อาจจะให้ความคุ้มครองแก่ราษฎรสามัญได้อย่างจริงจัง นอกจากนี้ยังมีปัญหาความหละหลวมของระบบไพร่ซึ่งทำให้ยากทั้งต่อการระบุจำนวนไพร่ และทั้งต่อการควบคุมไพร่ให้คงสังกัด พระองค์จึงทรงปรับปรุงประสิทธิภาพของอำนาจบังคับใช้กฎหมายให้ดียิ่งขึ้นและทรงปรับปรุงระบบควบคุมกำลังพลให้รัดกุมยิ่งขึ้น ปัญหาอีกประการหนึ่งคือปัญหาของการควบคุมคณะสงฆ์ให้อยู่ใต้พระราชอำนาจ พระองค์จึงทรงเข้าไปแทรกแซงกิจการของคณะสงฆ์เพื่อให้ทรงสามารถควบคุมคณะสงฆ์ได้มากกว่าเดิม

การปรับปรุงประสิทธิภาพของกฎหมาย

อำนาจการบังคับใช้กฎหมายเป็นเครื่องบังคับซึ่งถึงขอบข่ายแห่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ประการหนึ่ง กล่าวคือ หากกฎหมายได้รับการยอมรับและปฏิบัติตามอย่างกว้างขวางย่อมหมายถึงการที่คนในสังคมยอมรับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นที่มาแห่งกฎหมาย ทั้งยังแสดงว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นทรงมีเสถียรภาพทางการเมืองที่มั่นคง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพยายามทำให้คนทุกกลุ่มในสังคมยอมรับและปฏิบัติตามกฎหมายที่ทรงประกาศใช้

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติก็ต้องทรงประสบปัญหาที่เจ้านายและขุนนางมิได้ตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามกฎหมายจึงมักจะละเมิดกฎหมายและพระบรมราชโองการอยู่บ่อยครั้ง เช่น ในช่วง พ.ศ. 2397 ได้มีเจ้านายและขุนนางเข้าไปแทรกแซง

⁵⁶ กรมศิลปากร, "เรื่อง เซอร์ แสร์ ออก เจ้าเมืองสิงคโปร์ไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามในรัชกาลก่อนที่ตำบลหัววาน", ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 19 เล่ม 13 (พระนคร : โรงพิมพ์ของคุรุสภา, 2507), หน้า 60.

การพิจารณาคดีที่ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ของตนกระทำความผิด⁵⁷ หรือ พ.ศ. 2409 มีเจ้านายเสด็จออกหัวเมืองโดยไม่กราบบังคมทูลให้ทรงทราบตามที่ไต่ทรงตั้งกฎไว้⁵⁸ ปัญหาเช่นนี้ทำให้กฎหมายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศใช้ไม่มีอำนาจบังคับใช้อย่างสมบูรณ์

นอกจากนี้การที่เจ้านายและขุนนางมีทัศนคติที่ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความคิดที่ว่ากฎหมายเป็นสิ่งที่ผูกมัดและต้องปฏิบัติตามเป็นสิ่งที่ขัดกับแนวพระราชดำริส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า กฎหมายและผู้บริหารกฎหมายมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่และความสงบสุขของสังคม⁵⁹ พระองค์จึงทรงพยายามสร้างความสำคัญแก่กฎหมายโดยทรงมีพระบรมราชธิบายว่า กฎหมายเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม กฎหมายจึงเป็นสิ่งที่ไม้อาจจะลบล้างได้⁶⁰ ขณะเดียวกันในกระบวนการยุติธรรมก็จำเป็นต้องมีการใช้ราชทัณฑ์เพราะ "ถ้าไม่มีราชทัณฑ์แล้วก็เหมือนเมืองไม่มีเจ้า ใครเกรงใครก็ซุ่มแทงกันวุ่นไป"⁶¹ ความคึกคักนั้นพระองค์ยังทรงแสดงถึงความสัมพันธ์

⁵⁷ กรมศิลปากร, "ประกาศห้ามไม่ให้ผู้มีอำนาจเข้าไปเกี่ยวข้องกับ การพิจารณาคดี" ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 67.

⁵⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึง กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 202.

⁵⁹ หอพระสมุดวชิรญาณ, หมูขรรหมคดี นานาขรรหมวิจารณ์ เลขที่ 10 มัดที่ 75 คู่ 107.

⁶⁰ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศที่นลือกันว่าเบ็ญฮุสโสฬสใช้ไม่ได้ที่ 2", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6 ภาค 6 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เคลิแมล์, 2478), หน้า 361.

⁶¹ หอพระสมุดวชิรญาณ, หมูจกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 48 ประกาศเรื่องรักษาแผ่นดิน เรื่องแบ่งนาในแขวงกรุงเทพฯ.

ระหว่างกษัตริย์กับกฎหมายว่า ด้วยเหตุที่กษัตริย์ทรงมีหน้าที่รักษาและออกกฎหมายเพื่อความสงบเรียบร้อยแก่สังคม ดังนั้นกษัตริย์จึงทรงมีความชอบธรรมในการ เป็นที่มาแห่งกฎหมาย⁶² โดยทรงแสดงพระราชดำริและคำเนิการ เพื่อสร้างประโยชน์สุขแก่สังคมผ่านกฎหมาย⁶³ กฎหมายกับกษัตริย์จึงเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ การไม่ปฏิบัติตามกฎหมายถือว่าเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ⁶⁴ "เป็นอันทำลายล้างยศศักดิ์แผ่นดินนี้"⁶⁵

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเห็นว่ากฎหมายที่พระองค์ทรงประกาศใช้ควรจะได้รับ การยอมรับและปฏิบัติตามเพราะเป็นกฎหมายที่ประกาศโดยพระองค์ผู้ "เป็นเชื้อสายสืบราชตระกูลครอบครองอาณาจักร โดยยุติธรรมเที่ยงแท้"⁶⁶ พระองค์ทรงย้ำพระราชอำนาจในการประกาศใช้กฎหมายนี้โดยทรงประกาศว่าประกาศของพระองค์จะต้องมีพระราชสัญญาประจำแผ่นดินประทับพนมศกเป็นสำคัญ⁶⁷ เช่นในหนังสือแต่งตั้งมิสเตรอฟอวล์⁶⁸ เป็นกงสุลประจำร่างกุ้งได้ระบุว่า

⁶² หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุเทศการที่ 4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 89 การคัดลอกความในพระบันเกล้า.

⁶³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ราชกิจจานุเบกษา (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรพิมพการในพระบรมมหาราชวัง, ร.ศ. 109), หน้า 1.

⁶⁴ พระราชหัตถเลขาที่ 4 ไปยังที่ประชุมปรึกษาราชการแผ่นดินเรื่อง ม.ร.ว.คัน ม.ร.ว.มณี ม.ร.ว.ฉาย เป็นนักเลง พ.ศ. 2407" จาก ฌีวูซี สุทธิสงคราม, พระประวัติและงานสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 2 กรมหลวงวงศาธิราชสนิท, พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองสาสน์การพิมพ์, 2529), หน้า 159.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁶⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ราชกิจจานุเบกษา, หน้า 3.

⁶⁸ ชื่อตามต้นฉบับ หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุเทศการที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 21 แต่งตั้งมิสเตรอฟอวล์ เป็นกงสุลสยามประจำร่างกุ้ง.

หนังสือพระบรมราชโองการแต่งตั้งที่มีพระราชบัญชาประทับรับรองคือเรื่องบันทึกว่า ผู้ได้รับการแต่งตั้งมีสิทธิที่จะใช้อำนาจตามตำแหน่ง⁶⁹

เป็นที่น่าสังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามขยายความคิดว่ากฎหมายเป็นสิ่งที่ผูกมัดและมีอำนาจครอบคลุมเหนือทุกคนในแผ่นดิน แม้แต่พระองค์เอง ตามที่ได้ทรงยืนยันใน "ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายใน ทูลลาออก" ว่า

... การอันนี้เป็นสัจจริงจึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตีพิมพ์ประกาศพระราชนาน เป็นสำคัญสัญญาไว้มั่นคงให้ท่านทั้งปวงเชื่อว่าไม่ว่าแห่งไหนก็จริง ๆ แล พระราชดำรัสเป็นความจริงความทรงให้ท่านทั้งปวงรับคำประกาศนี้ไว้เป็นสำคัญ ถากาลข้างหน้ามิใช่เป็นจริงดังนี้ ก็ควรท่านทั้งปวงแลเทพยคานมนุษย์จะครหา ตีเสียนอยู่แล้ว...⁷⁰

เนื่องจากชนชั้นปกครองเป็นกลุ่มที่มีแนวโน้มสูงในการใช้อิทธิทธิเพิกเฉย หรือหลีกเลี่ยงกฎหมาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงเห็นความ จำเป็นที่จะต้องทรงเน้นความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายต่อคนกลุ่มนี้ ดังจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงกำหนดให้ข้าราชการทุกคนต้องมาคัดลอกพระราชบัญญัติประกาศข้าราชการ ฝ่ายทหารและพลเรือนซึ่งมีพนักงานในกระบวนแห่งเสด็จพระราชดำเนินโดยชลมารค และสถลมารคที่อยู่ในหอหลวง⁷¹ ความคึกกันนั้นได้ทรงขยายอำนาจบังคับใช้กฎหมาย ต่อเจ้านายและขุนนาง เช่น ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรฟ้องร้องเจ้านายที่ กระทำผิดได้⁷² หรือพระราชทานอำนาจแก่เจ้าพนักงานติดตามผู้ต้องคดีที่คนใน

⁶⁹ หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุเหตุการณ์ที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 21 แต่งตั้งมิสเตรอดัวร์เป็นกงสุลสยามประจำกรุงเทพฯ.

⁷⁰ กรมศิลปากร, "ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 86-87.

⁷¹ กรมศิลปากร, "ประกาศให้ข้าราชการลอกพระราชบัญญัติจากหอหลวง", เล่มเดียวกัน, หน้า 14.

⁷² กรมศิลปากร, "ประกาศเรื่องฟ้องความผิดกระหรวง", เล่มเดียวกัน, หน้า 63.

บังคับของเจ้านายหรือขุนนางมาดำเนินคดีได้⁷³

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นว่ากฎหมายมิได้มีแค่เพียงอำนาจบังคับในการปฏิบัติ หากยังมีอำนาจในการปกป้องคุ้มครองไม่ให้ชนชั้นปกครองกดขี่เอาเปรียบราษฎร พระองค์จึงทรงออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา และประกาศให้ราษฎรยึดถือกฎหมายที่ประกาศในหนังสือนี้เพื่อป้องกันมิให้ราษฎรถูกลดลงให้ปฏิบัติตามผู้ที่แอบอ้างพระนาม⁷⁴ นอกจากนี้พระองค์ยังได้ทรงออกกฎหมายคุ้มครองสิทธิในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น "ประกาศขายสวนชานาผากแก่กันไค้ประกันสิทธิในที่ดินแก่ผู้ที่มีหนังสือสารกรมธรรม์และโฉนดตราแดง"⁷⁵ หรือ ใน "ประกาศฝรั่งทำหนังสือสัญญา" เป็นการชี้แจงแก่ราษฎรที่รับจ้างทำงานกับชาวตะวันตกให้มุลนายร่วมรับรู้ในการทำสัญญาการทำงานเพื่อที่จะได้รับการคุ้มครองจากศาลไทย หากเกิดกรณีพิพาทกับนายจ้าง⁷⁶

การปรับปรุงระบบควบคุมกำลังคน

แม้ว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เริ่มมีการนำแรงงานรับจ้างมาใช้แทนแรงงานไพร่บ้าง⁷⁷ แต่ระบบไพร่ยังคงมีความสำคัญใน

⁷³ กรมศิลปากร, "ประกาศว่าด้วยมาวไพร่ของผู้มีอำนาจไปอยู่หัวเมือง", เล่มเดียวกัน, หน้า 105.

⁷⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ราชกิจจานุเบกษา, หน้า 3-4.

⁷⁵ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศขายสวนชานาผากแก่กัน", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 ภาค 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เคลิเมิ้ล, 2478), หน้า 227.

⁷⁶ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศฝรั่งทำหนังสือสัญญา", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เคลิเมิ้ล, 2478), หน้า 210.

⁷⁷ นันทิยา สว่างวุฒิชัย, "การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์", หน้า 238.

สังคมไทยอยู่มาก⁷⁸ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงตระหนักถึงความสำคัญของไพร่ซึ่งขณะนั้นยังคงเป็นที่มาของแรงงานและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ⁷⁹ เหตุนี้พระองค์จึงทรงเน้นให้ความสำคัญกับการรวบรวมกำลังไพร่พลนับแต่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ

ใน พ.ศ. 2398 ทรงมีพระบรมราชโองการให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ควบคุมการสักเลขหัวเมืองทางเหนือ ตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกเฉียงใต้ ตะวันตก และใต้ ที่อยู่ในอำนาจของกลาโหม และให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติควบคุมสักเลขในเขตกรุงเทพฯ และหัวเมืองที่ขึ้นกับมหาดไทย⁸⁰ นอกจากนี้ทรงพยายามรวบรวมไพร่หลวงกลับสู่สังกัดให้มากที่สุด เช่นใน พ.ศ. 2398 โปรดเกล้าฯ ให้ชำระเอาข้าหลวงเดิมที่หลบหนีไปรับราชการในพระบรมราชวังและไปอาศัยกับเจ้านายและขุนนางกลับคืนมาให้หมด⁸¹ หรือโปรดเกล้าฯ ให้ชำระเอาไพร่ของสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีที่หลบหนีไปเมื่อคราวที่สมเด็จพระราชินี

⁷⁸ นันทิยา สว่างวุฒิชรรม ใค้อธิบายว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่สามารถยกเลิกระบบไพร่ได้เพราะระบบนี้เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของเจ้านายและขุนนางสำคัญ ๆ เช่น ตระกูลขุนนาง นอกจากนี้รัฐยังไม่มีทุนมากพอที่จะนำมาจ้างแรงงานใช้แทนแรงงานเกณฑ์อีกด้วย ดู นันทิยา สว่างวุฒิชรรม, "การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์", หน้า 237-238.

⁷⁹ กรมศิลปากร, "ประกาศให้สมเด็จพระยาทั้ง 2 องค์เป็นแม่กองสักเลข", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 93 และ หอพระสมุดวชิรญาณ, หมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 48 เรื่องรักษาแผ่นดินและแบ่งนาในแขวงกรุงเทพฯ และหัวเมืองขึ้น.

⁸⁰ กรมศิลปากร, "ประกาศให้สมเด็จพระยาทั้ง 2 องค์เป็นแม่กองสักเลข", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 94-95.

⁸¹ กรมศิลปากร, "ประกาศว่าด้วยหมู่ข้าหลวงเดิม" เล่มเดียวกัน, หน้า 132-133.

พระองค์นี้สิ้นพระชนม์กลับมา⁸²

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบปัญหาตั้งแต่
เช่นรัชกาลก่อน ๆ ที่ไม่อาจทราบจำนวนไพร่ที่แน่นอน พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า
"แต่ประเพณีกรุงเทพฯ นี้ แต่โบราณสืบมาหาได้ทำบัญชีสำมะโนครัวจำนวนคนทุกบ้าน
ทุกเมืองไม่ มีบัญชีแต่คนที่สักท้องมือหลังมือ คนนอกนั้นหาว่าจำนวนมีมากน้อยเท่าใดไม่"⁸³
อีกทั้งยังทรงมีบัญชาที่ไพร่หลวงหลบหนีการสักเลขและหลบหนีไปพึ่งพิงกับเจ้านายและ
ขุนนาง⁸⁴ เหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพยายามปรับปรุงการ
ควบคุมกำลังพลให้รัดกุมยิ่งขึ้นโดยโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระนครบาลทำบัญชี
สำมะโนครัวคนที่อาศัยอยู่ในวังเจ้านาย บ้านขุนนางและราษฎรทุกครัวเรือน⁸⁵
นอกจากนี้พระองค์ทรงยืนยันพระราชอำนาจในการควบคุมไพร่หลวงโดยทรงประกาศว่า
ทรงมีพระราชอำนาจที่จะพระราชทานไพร่หลวงที่มีฐานะเป็นเชลยแก่ผู้ใดก็ได้ตาม
พระราชอัชฌาศัย⁸⁶ พระองค์ยังได้ทรงออกประกาศให้ข้าหลวง ผู้สำเร็จราชการ เมือง
กรมการ นายบ้าน นายอำเภอค่านทุกตำบลและราษฎรช่วยกันตรวจตราไพร่หลวงที่อยู่

⁸² กรมศิลปากร, "ประกาศชำระเลขในสมเด็จพระนางนาคราชเทวี สมเด็จพระเทพศิรินทร์", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411, หน้า 243.

⁸³ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศให้ทำสำมะโนครัวชื่อ ภิษุสามเณร และศิษย์วัด" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5 ภาค 2 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2478), หน้า 40.

⁸⁴ กรมศิลปากร, "ประกาศให้ชำระตัวเลขพระคลังสุภรค์ซึ่งไปแอบอิงอยู่ในกรมต่าง ๆ ส่งให้คลังสุภรค์", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408, หน้า 28.

⁸⁵ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศให้ทำสำมะโนครัวชื่อ ภิษุสามเณร และศิษย์วัด", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5 ภาค 2, หน้า 40-41.

⁸⁶ กรมศิลปากร, "ประกาศสักเลขไพร่หลวง", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411, หน้า 250.

ตามหัวเมืองไม่ยินยอมมาสักข้อมือ ถ้าผู้ใดทราบให้นำความมาฟ้องร้องต่อเจ้าพนักงาน
ซึ่งจะไต่ส่งใบบอกมายังกรุงเทพฯ⁸⁷

เพื่อลดปัญหาการควบคุมกำลังพล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ยังได้ทรงกำหนดค่านำหน้าชื่อตามฐานะทางสังคมและหน้าที่ของแต่ละคน เช่น ชายสามัญ
มีค่านำหน้าชื่อว่า นายและอ้าย โดยผู้ที่ใช้คำว่านายนำหน้าชื่อคือผู้ที่มิใช่ตำแหน่งเป็น
นายหม่อมแพร มหาคุณเล็ก นายเวรตำรวจ นายจูงม้า นายห้ามช้าง เลขหมู่ไพร่หลวง
สามัญ ไพร่สมกำลัง ลูกหมู่ที่มีโชทาสหรือเชลย ส่วนลูกหมู่ไพร่หลวงมหันตโทษ นักโทษ
ที่ไม่มีบรรดาศักดิ์เฉพาะลูกหมู่ทาส เชลยใช้ค่านำหน้าว่าอ้าย หญิงมีค่านำหน้าชื่อว่า อี
เป็นต้น⁸⁸

ในการปรับปรุงประสิทธิภาพของการควบคุมกำลังคนนี้ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีมาตรการป้องกันและแก้ไขมิให้มีการใช้พระพุทธรูปศาสนา
ในทางหนึ่งทางใดเป็นช่องทางหลบเลี่ยงพันธะหน้าที่ของระบบไพร่ด้วย เป็นที่ทราบกัน
โดยทั่วไปว่าการออกบวชทำให้ไพร่หลุดพ้นจากพันธะของระบบไพร่ได้ชั่วคราว เช่น
ไม่ต้องจ่ายค่าราชการหรือถูกเกณฑ์แรงงานและทรัพย์สิน ทั้งยังเปิดโอกาสให้ไพร่ที่
บวชเรียนสูง ๆ สามารถเลื่อนฐานะทางสังคมโดยสมัครเข้ารับราชการได้ด้วย⁸⁹
มาถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สำรวจ
จำนวนภิกษุ สามเณรและศิษย์วัดที่อยู่ตามอารามต่าง ๆ มาขึ้นต่อกรมสังฆการีและ
กำหนดโทษสำหรับผู้ที่ไม่มีชื่อในบัญชีสำมะโนครัวคือ ถ้าเป็นภิกษุจะถูกลอยคอให้อยู่

⁸⁷ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศโปรดเกล้าฯ ให้เลิกเลขไพร่หลวงหัวเมือง
ขึ้นแลเรื่องผู้ปลอมสักเลข", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6 ภาค 1 (กรุงเทพ
มหานคร : โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2478), หน้า 47.

⁸⁸ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศพระราชบัญญัติให้ใช้ค่านำหน้า
ชื่อต่าง ๆ", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6 ภาค 1, หน้า 239-241.

⁸⁹ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2453
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 31-32.

ใต้การควบคุมของพระราชคณะและเจ้าอธิการ ถ้าภิกษุนั้นสึกออกมาจะต้องถูกสึก เป็นไพร่หลวง ส่วนศิษย์วัดที่ไม่มีรายชื่อจะถูกสึกเป็นไพร่หลวงทันที⁹⁰ พระองค์ทรง ออกพระราชบัญญัติพระสงฆ์ สามเณร และศิษย์วัดซึ่งประกาศว่า "ศิษย์วัดและคฤหัสถ์ อาศัยวัดทั้งปวงก็เป็นคนในพระราชอาณาจักร มิใช่คนในพุทธจักรจะให้อยู่เลื่อนลอย ไม่ได้"⁹¹ ให้มาทำบัญชีกับนายอำเภอและเมื่อกระทำนิติกรรมการเมืองและกรมพระ นครบาลมีอำนาจที่จะเรียกตัวมาดำเนินคดีได้⁹² ทั้งยังทรงออกประกาศว่าสงฆ์ที่ เคยเป็นไพร่ทั้งไพร่สมและไพร่หลวง หากประพฤติผิดพระวินัยด้วยการหัดเป็นช่าง ทำทองและรับจ้างทำทองจะต้องถูกสึกกลับออกมาเป็นไพร่หลวงทันที⁹³ การออก ประกาศเหล่านี้นอกจากจะเป็นความพยายามในการปรับปรุงประสิทธิภาพของการ ควบคุมกำลังคนแล้วยังเป็นความพยายามขยายอำนาจของฝ่ายอาณาจักรเข้าไปสู่ ฝ่ายพุทธจักรอีกด้วย

การปรับปรุงการควบคุมกำลังพลยังทำให้สงฆ์ไม่อาจหลุดพ้นจากระบบ เกณฑ์แรงงานโดยสิ้นเชิงเพราะสงฆ์ยังต้องปฏิบัติราชการรับใช้กษัตริย์เช่นสงฆ์ที่เคย เป็นช่างทอง ช่างเงิน ช่างตีเหล็กจะต้องมาขึ้นบัญชีไว้เพื่อว่าพระองค์จะทรงเรียก ใช้ในงานราชการได้⁹⁴ ยิ่งกว่านั้นการบวชเรียนไม่อาจช่วยให้สงฆ์ที่สึกออกมามี

⁹⁰ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศให้ทำสามะโนครวัชชื่อภิกษุ สามเณร และศิษย์วัด", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5 ภาค 2, หน้า 41-42.

⁹¹ กรมศิลปากร, "ประกาศเรื่องให้สำรวจคฤหัสถ์อาศัยวัด", ประชุม ประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 135-136.

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁹³ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศไม่ให้ลูกหมู่ไพร่หลวงเมื่อ บวชอยู่รับจ้างทำช่างทอง", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 ภาค 6 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2478), หน้า 379.

⁹⁴ กรมศิลปากร, "ประกาศให้ทำบัญชีพระสงฆ์สามเณรที่เป็นช่างทองแลช่าง อื่น ๆ ขึ้นทูลเกล้าถวาย", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 35-36.

ฐานะสูงอีกต่อไป เพราะสงฆ์เบรียญที่สึกออกมาต้องกลับสู่ระบบไพร่ด้วย การเป็นไพร่หลวงโรงพิมพ์จนกว่าจะหานายประกันได้ และเมื่อได้นายประกันแล้วก็ยังต้องเข้าเคื่อนท่าโรงพิมพ์ต่อไป⁹⁵

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำกัดโอกาสของผู้ที่เคยบวชเรียนในการรับราชการในตำแหน่งหรือกรมกองที่มีความก้าวหน้าเพราะทรงกำหนดให้ผู้สึกออกมารับราชการโดยเฉพาะกรมลูกขุน กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรมราชบัณฑิต และกรมสังฆการี⁹⁶ ทั้งยังมีการกำหนดโทษเขียน 50 ที่สำหรับผู้ที่ช่วยเหลือวิ่งเต้นให้สงฆ์ที่สึกออกมาเข้ารับราชการด้วย⁹⁷ มาตรการดังกล่าวเป็นการป้องกันมิให้มีการใช้พระศาสนาเป็นช่องทางในการแสวงหาความก้าวหน้าในทางโลกคือการรับราชการนั่นเอง

⁹⁵ กรมศิลปากร, "ประกาศเรื่องพระราชคณะ ฐานะเบรียญสึกมากเกินไป จะต้องเข้าเคื่อนท่าการพิมพ์", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 117-118.

⁹⁶ กรมศิลปากร, "ประกาศสงฆ์ที่จะสึกมารับราชการ", เล่มเดิม, หน้า 92.

⁹⁷ กรมศิลปากร, "ประกาศเรื่องพระราชคณะ ฐานะเบรียญสึกมากเกินไปจะต้องเข้าเคื่อนท่าการพิมพ์", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 80.

ความพยายามควบคุมคณะสงฆ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่าการที่สงฆ์มีฐานะเป็นครูและเป็นผู้ใกล้ชิดกับประชาชนทำให้สงฆ์เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่สามารถบั่นทอนเสถียรภาพแห่งราชบัลลังก์ได้อีกลักษณะหนึ่งที่ก้าวไปจากกลุ่มของเจ้านายและขุนนางนั้นคือ สงฆ์สามารถถ่ายทอดความคิดเห็นเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ทั้งในคำนำบวกละลบท่อสังคมโดยส่วนรวมได้คั้งที่สงฆ์เป็นผู้เผยแพร่ภาพพจน์ของความ เป็นพระโพธิสัตว์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว⁹⁸ เหตุนี้ประกอบกับพระบรมราชวินิจฉัยว่าสงฆ์มหานิกายซึ่งเป็นสงฆ์ส่วนใหญ่ที่มีจำนวนถึง 28,000 รูป⁹⁹มีสัมพันธภาพที่ใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่กลับหมางเมินต่อพระองค์¹⁰⁰ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เชื่อมั่นพระทัยในสัมพันธภาพกับสงฆ์ส่วนใหญ่¹⁰¹ พระองค์จึงทรงใช้วิธีการ ประนีประนอมและการควบคุมคณะสงฆ์ควบคู่กันไป

นับตั้งแต่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามสร้างสัมพันธภาพอันดีกับคณะสงฆ์คั้งจะเห็นได้จากพระราชดำรัสที่ทรงมีต่อพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่เกี่ยวกับการ ก่อตั้งคณะธรรมยุตว่า

...แต่ก่อนกระหม่อมฉันไม่ทราบว่าพระบรมวงศานุวงศ์บุลลันเสนาบดีเป็นประธานจะนิยมยอมพร้อมใจกันใหญ่หรือศรัทธาเป็นใหญ่ในแผ่นดินคั้งนี้ จะประพฤติการสิ่งใด ๆ ก็คั้งมีใครครวญถึถวน ใหญ่วนหุนาหุสังระวังผิดคิดหาความชอบก่อน อยู่นคั้งใดไวเสียให้ยืนยงให้คลายคลอยทานอื่น ๆ คั้งปวงเคยถึเคยทำมาแต่ก่อนนั้นไม่คั้งทำเอาโดยอัทโณมถึญาณปัญญาคุณบวง การคั้งปวงนั้นเลือก

⁹⁸ หอพระสมุดวชิรญาณ, หมู่ธรรมคคคี่ พระราชนิพนธ์ว่าค้วยหลักพระศาสนา เลขที่ 6 คั้ง 107 มคคคี่ 75.

⁹⁹ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร, ประวัติศาสตรกรุงรัตนโกสินทร เล่ม 2 รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475, หน้า 494.

¹⁰⁰ หอพระสมุดวชิรญาณ, หมู่ธรรมคคคี่ เลขที่ 6 คั้ง 107 มคคคี่ 75.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน.

อย่างก็เป็นที่ว่าความซึ้งใจแก่ท่านบางองค์ไม่แพ้เกียรติยศของสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวองค์หนึ่งเป็นคนชั่วไม่มีอชยาลัย บัณฑิตโคสสิทราวมอยู่แล้วทุกประการ... 102

นอกจากนี้พระองค์ยังได้ทรงรับรองว่าจะให้ความเท่าเทียมระหว่างสงฆ์มหานิกาย และธรรมยุติกนิกาย¹⁰³ รวมทั้งทรงประกาศให้สงฆ์สามารถปฏิบัติตามวัตรปฏิบัติของแต่ละสำนัก 104

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชซึ่งเป็นประมุขของคณะสงฆ์เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญต่อการสร้างสัมพันธภาพอันดีระหว่างพระมหากษัตริย์กับคณะสงฆ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาวะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องพระราชประสงค์ที่จะได้รับการยอมรับจากสงฆ์ทั้งปวง สงฆ์ที่พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าเป็นผู้เหมาะสมที่จะดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช คือ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะเจ้านายพระองค์นี้ทรงเป็นสงฆ์มหานิกายและยังทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่สำคัญคือกรมหมื่นนุชิตชิโนรสเป็นพระอาจารย์ของพระองค์¹⁰⁵ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติได้ทรงสถาปนากรมหมื่นนุชิตชิโนรส เจ้าคณะกลางขึ้นเป็น กรมมา สมเด็จพระปรมาณูชิตชิโนรส ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

¹⁰² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชกระแสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 1, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงบดินทรเชษฐานุชิต (เสียด) วันที่ 29 กุมภาพันธ์ 2499 (พระนคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2499), หน้า 1.

¹⁰³ กรมศิลปากร, "ประกาศว่าควยทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404, หน้า 128.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹⁰⁵ นันทนา วัฒนสุข, "บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), หน้า 100.

ในด้านการบริหารและการปกครองในคณะสงฆ์ ในช่วงที่กรมฯ สมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรสยังทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเข้าไปแทรกแซงต่อคณะสงฆ์อย่างชัดเจนเท่าใดนัก กล่าวคือ เมื่อใดที่พระองค์ทรงมีพระบรมราชโองบายที่เกี่ยวกับคณะสงฆ์ก็จะทรงพระราชทานพระบรมราชโองการต่อพระราชาคณะผู้ใหญ่ เช่น สมเด็จพระพุฒาจารย์ให้ไปกราบทูลต่อกรมฯ สมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรส¹⁰⁶ พระราชกรณียกิจซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจการของสงฆ์จะแสดงออกในลักษณะของพระมหากษัตริย์ที่ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับที่พระมหากษัตริย์โดยทั่วไปทรงปฏิบัติกัน เช่น การสักพระสงฆ์และสามเณรที่สุบฉิน¹⁰⁷

มีข้อสังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพยายามยกฐานะของพระพุทธรูปที่เป็นขวัญของอาณาจักรในฐานะที่เป็น "พระพุทธรูป" ซึ่งเป็น 1 ใน 3 ของพระรัตนตรัยให้ปรากฏในความรับรู้ของสังคมอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้ว่าแม้ว่าจะได้มีการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช แต่พระองค์ยังได้ทรงยกความสำคัญของพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากรขึ้นเป็นจุดรวมของพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์อีกจุดหนึ่ง ดังใน พ.ศ. 2396 พระองค์ทรงประกาศว่า

...พระแก้วมรกตวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นของคู่แผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แลวเป็นที่นับถือสักการบูชาแก่พระมหากษัตริย์ราชทุก ๆ พระองค์มา อนึ่ง ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังมีพระชนมายุใกล้ครุสปีระษาชอยู่เนือง ๆ ว่า พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตของคณิดาเป็นพระสงฆ์เหมือนอย่างสามัญทุกวันนี้นคงจะไคเป็นสมเด็จพระสังฆราชเป็นแท้...¹⁰⁸

¹⁰⁶ กรมศิลปากร, "ประกาศเรื่องให้สักพระสงฆ์สามเณรที่สุบฉิน", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 29-30.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹⁰⁸ กรมศิลปากร, "ประกาศให้พระสงฆ์ฆาพระแก้วมรกตในเดือน 8 แรม 8 ค่ำ", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 43.

ทั้งยังทรงประกาศให้สงฆ์เข้ามาบูชาพระพุทธรูปองค์นี้ในวันอุโบสถด้วย¹⁰⁹ นอกจากนี้ในปีต่อมาได้ทรงเปลี่ยนเพชรที่ประดับพระอุณาโลมพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรให้ใหญ่และงดงามกว่าเดิมด้วยทรงถือว่าเป็นการแสดงถึงเกียรติยศของพระนครและของพระราชวงศ์¹¹⁰ การสถาปนาพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรเป็นจตุรวมใหม่ทางศาสนา คู่กับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเชื้อพระโยชน์ต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในคณะสงฆ์ในเวลาต่อมา

เมื่อกรมฯ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์ลง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงลักษณะการปกครองของคณะสงฆ์ด้วยการมิได้แต่งตั้งผู้ใดขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอีก ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลว่าเมื่อทรงตรวจสอบกับพระไตรปิฎกอย่างละเอียดและทรงปรึกษากับพระเถระานุเถระผู้เชี่ยวชาญในพระปริยัติธรรมรวมทั้งนักปราชญ์ราชบัณฑิตแล้ว จึงทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่าคำว่า "ราชา" เมื่อนำมาใช้ในทางศาสนาควรใช้เฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้นไม่ควรใช้กับสงฆ์อื่น¹¹¹ ดังนั้นตำแหน่งที่ใช้คำว่า "สังฆราชา" หรือ "สมเด็จพระสังฆราช" จึงไม่สมควรนำมาใช้กับสงฆ์ซึ่งมีฐานะต่ำกว่าพระพุทธเจ้า พระองค์จึงมิได้ทรงแต่งตั้งผู้ใดขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชซึ่งเคยถือเป็นประเพณีที่ปฏิบัติในการที่จะต้องมีประมุขทางพุทธจักรอาจจะก่อให้เกิดปัญหาที่คนในสังคมไม่สามารถยอมรับความเปลี่ยนแปลงนี้ การสถาปนา

¹⁰⁹ กรมศิลปากร, "ประกาศให้พระสงฆ์บูชาพระแก้วมรกตในเดือน 8 แรม 8 ค่ำ", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 43-44.

¹¹⁰ กรมศิลปากร, "ประกาศพระราชทานส่วนพระราชนุศุลในการที่ทรงบริจาคเพชรใหญ่ประดับพระอุณาโลมพระพุทธรัตนปฏิมากร", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 82.

¹¹¹ หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 52 หนังสือเรื่องตำแหน่งสังฆราช.

พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรให้มีฐานะเสมอสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นราชกาลจึง
นำที่จะเป็นเหตุผลหนึ่งที่จะช่วยลบลบปฏิกิริยาต่อต้านความเปลี่ยนแปลงนี้ เพราะอย่างน้อย
สังคมมีพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรซึ่งได้รับการยำเสมอมมาว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้าน
คู่เมืองเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวยังได้ - โปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานพระอัฐิของกรมฯ สมเด็จพระปรมานุชิต
ชิโนรสบนพระตำหนักที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเพื่อให้สงฆ์เข้ามาปฏิบัติเพื่อบูชา
เหมือนเมื่อยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่¹¹² ทั้งนี้คงเพื่อที่จะก่อให้เกิดความรู้สึกว่ายังคงมี
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

ผลของการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแต่งตั้ง
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอใหม่และทรงเน้นความสำคัญของพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร
และพระอัฐิของกรมฯ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสแทน ทำให้คณะสงฆ์ชาคฤหัสถ์
จะเป็นศูนย์รวมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การปกครองคณะสงฆ์จึงขาดศูนย์กลาง
สูงสุด เจ้าคณะทั้ง 5 ต่างรับผิดชอบปกครองในคณะของตนไม่ขึ้นแก่กัน¹¹³

การที่ทรงเน้นความสำคัญของพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรและพระอัฐิของ
กรมฯ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสแทนการสถาปนาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอรวมไปถึง
การปล่อยให้สงฆ์ทั้ง 5 คณะเป็นอิสระจากกันโดยขาดศูนย์รวม น่าจะทำให้ความเป็น
ปึกแผ่นของคณะสงฆ์น้อยลง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสามารถ
ขยายพระราชอำนาจเข้าปกครองคณะสงฆ์โดยตรง ดังจะพบว่าพระองค์ทรงนำเอา
ความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีหน้าที่สร้างความเป็นระเบียบแก่สังคมมายืนยัน
ความชอบธรรมที่จะทรงควบคุมคณะสงฆ์ ทั้งนี้ทรงออก "ประกาศว่าด้วยทรงทำนุ
บำรุงพระศาสนา" ที่ระบุว่ารัฐสามารถใช้อำนาจลงโทษสงฆ์ที่ละเมิดกฎหมาย
เช่นการยกพวกตีกัน หรือการเล่นการพนัน เป็นต้น ด้วยถือว่าเป็นกิจการของ

¹¹² หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุเทศร์ชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช
เลขที่ 52 หนังสือเรื่องตำแหน่งสังฆราช.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน.

แผ่นดิน 114

เป็นที่น่าสังเกตว่ากิจการแผ่นดินในที่นี้รวมความไปถึงการที่รัฐต้องดูแลให้สงฆ์ปฏิบัติตนเพื่อเป็นเกียรติยศแก่แผ่นดินในยามที่ไทยต้องปรับปรุงบ้านเมืองให้เป็นที่ยอมรับของชาติตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศว่าการที่สงฆ์ประพฤติผิดพระวินัยทำให้ "เสื่อมเสียพระเกียรติยศ ทำให้ชนอันมาแต่ต่างประเทศซึ่งถือศาสนาต่าง ๆ คูหมิ่นประมาทได้"¹¹⁵ การอ้างถึงหน้าที่ของสงฆ์ต่อสังคมจึงกล่าวสะท้อนถึงพระราชประสงค์ที่จะยืนยันว่าสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ พระองค์จึงทรงมีความชอบธรรมในการควบคุมคณะสงฆ์

จะเห็นได้ว่าวิธีการควบคุมกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแตกต่างกันไปตามประสิทธิภาพของการใช้พระราชอำนาจต่อคนเหล่านั้น ในกลุ่มชนชั้นปกครองซึ่งมีฐานะอำนาจที่มั่นคงพระองค์เพียงแต่ทรงเรียกร้องและทรงชี้แนะให้ปฏิบัติตามกฎหมาย ส่วนสงฆ์ทรงใช้ทั้งการประณามและทรงใช้พระราชอำนาจควบคุม สำหรับราษฎรที่มีอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองน้อยจะถูกควบคุมและปกครองด้วยกฎหมายและระบบไฟ

การสร้างการยอมรับจากชาติตะวันตก

นับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีชาวตะวันตกเข้ามาติดต่อกับไทยมากขึ้น สิ่งที่ไทยต้องระมัดระวังมากคือ การที่ตะวันตกอาศัยแสนยานุภาพเป็นเครื่องสนับสนุนการค้าเป็นความสัมพันธ์กับดินแดนต่าง ๆ ในเอเชีย เหตุที่การขยายอิทธิพลของตะวันตกมีผลกระทบต่อความมั่นคงของไทยทำให้ไทยต้อง

¹¹⁴ กรมศิลปากร, "ประกาศว่าด้วยการทำนุบำรุงพระศาสนา", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404, หน้า 128.

¹¹⁵ กรมศิลปากร, "ประกาศห้ามคฤหัสถ์ไม่ให้สมคบภิกษุสามเณรที่ประพฤติอนาจาร", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 53-54.

ดำเนินนโยบายโดยคำนึงถึงการยอมรับจากชาติตะวันตกด้วย สถานการณ์เช่นนี้เอื้อ
 ประโยชน์ต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ ชาวตะวันตกไม่พอใจพระบรม
 ราโชบายต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และคาดหวังว่าหาก
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขึ้นครองราชสมบัติคงจะทรงดำเนินนโยบาย
 ที่เอื้อประโยชน์ต่อตะวันตกมากขึ้น¹¹⁶ ชาวตะวันตก บางคนยังยอมรับว่าพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือผู้ที่มีความชอบธรรมที่แท้จริงในราชบัลลังก์¹¹⁷ นอกจากนี้ยัง
 ยกย่องว่าการขึ้นครองราชสมบัติของพระองค์ช่วยให้ไทยพ้นจากการทำสงครามกับ
 อังกฤษ¹¹⁸ ความคาดหวังและทัศนคติที่ดีซึ่งชาวตะวันตกมีต่อพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพื้นฐานที่ช่วยให้พระองค์ทรงใช้ในการสร้างความยอมรับใน
 หมู่ชาวตะวันตก

นอกจากนี้การที่ชาวตะวันตกถวายการยกย่องต่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในวิทยาการและ
 วัฒนธรรมของตะวันตกเป็นอย่างดี นับถึงแม้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว¹¹⁹ ซึ่งให้เห็นว่าชาวตะวันตกให้ความนิยมต่อผู้ที่สามารถศึกษาและเข้าใจ
 นโยบายและค่านิยมของตะวันตกได้ ทั้งนี้ประกอบด้วยทั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ต่างก็เป็นผู้นำทางการเมืองที่มีอิทธิพลสูง หาก

¹¹⁶ หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุเทศการที่ 4 จ.ศ. 1215
 เล่มที่ 44 หนังสือพิมพ์ สมเด็จพระมหากษัตริราชโปรคให้ฝรั่งอังกฤษเข้ามาค้าขาย.

¹¹⁷ Brooke to Temple 12th June 1850 from Nicholas
 Tarling "Siam And Sir James Brooke" Journal of Siam Society
 48 pt. 2 (November, 1966) : 49.

¹¹⁸ George Haws Feltus, Samuel Reynold House of Siam
 (New York, 1924), p. 106 จาก ขจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัย
 บารอก, หน้า 110.

¹¹⁹ William L. Bradley, Siam Then (California :
 William Carey Library, 1981), p. 40.

ทั้งสองได้รับการยกย่องเชิดชูจากชาวตะวันตกมากกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจเป็นอันตรายต่อเสถียรภาพแห่งราชบัลลังก์ได้ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงดำเนินนโยบายที่สอดคล้องกับความต้องการของตะวันตกและแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทันสมัยแบบตะวันตก เพื่อจะทรงได้รับการยอมรับจากตะวันตกอันจะทำให้ทรงได้รับการยอมรับจากบุคคลโดยทั่วไปว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความเหมาะสมกับสถานการณ์

มีหลักฐานบ่งชี้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มสร้างการยอมรับในหมู่ชาวตะวันตกทั้งที่อาศัยอยู่ในไทยและเข้ามาศึกษาวิชาการตั้งแต่ปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นทรงมีพระราชดำริสกับหมอมาร์คเลย์ว่าหากพระองค์ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติจะทรงตั้งโรงเรียนสำหรับสอนภาษาอังกฤษแก่คนหนุ่มรุ่นใหม่ของไทย¹²⁰ ที่น่าสนใจคือพระองค์ทรงแสดงว่าทรงมีแนวพระราชดำริทางการเมืองที่มีส่วนคล้ายคลึงกับการปกครองที่นิยมใช้ทางตะวันตก ซึ่งเสรีนิยมกว่าระบอบการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความข้อนี้จะเห็นได้จากเมื่อ เซอร์ เจมส์ บรุก ประสพความล้มเหลวในการเจรจากับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับสนธิสัญญาพระราชไมตรีและการค้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งขณะนั้นทรงผนวชเป็นวชิรญาณภิกษุได้ทรงส่งจดหมายไปยังกลุ่มพ่อค้าอังกฤษเพื่อสร้างการยอมรับในพระองค์โดยทรงทำให้พ่อค้าอังกฤษเกิดความคาดหวังว่าพระองค์จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เข้าใจ

ชาวอังกฤษได้คิดว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากจดหมายดังกล่าว วชิรญาณภิกษุได้กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงเป็น "Most

¹²⁰ George Haw Feltus, ed., Abstract of Journal of

Rev Dan Beach Bradley Medical Missionary to Siam, p. 137.

absolute Monarch in the world"¹²¹ วชิรญาณภิกษุทรงมีพระราชดำริว่า การปกครองโดยบุคคลคนเดียวคงที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ไม่มีผลดีต่อไทย ทั้งยังแสดงแนวพระราชดำริที่ก้าวหน้าว่าหากพระองค์ทรงดำรงฐานะพระมหากษัตริย์จะทรงปกครองด้วยวิธีทางที่พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจจำกัด¹²²

หลังจากทรงขึ้นครองราชสมบัติใหม่ ๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยืนยันความชอบธรรมของพระองค์ต่อชาวตะวันตกโดยทรงขอรับรองให้หมอมาร์คเลย์เขียนบทความส่งไปยังหนังสือพิมพ์ในสิงคโปร์ว่า พระองค์ทรงได้รับการสนับสนุนจากขุนนางผู้ใหญ่ให้เสวยราชสมบัติสืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการที่พระองค์ทรงได้รับการยอมรับจากเหล่าขุนนางจึงทำให้การครองราชสมบัติของพระองค์เป็นไปอย่างเรียบร้อยปราศจากการนองเลือด¹²³

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามทำให้ชาวตะวันตกเกิดความมั่นใจว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทันสมัยและทรงดำเนินนโยบายที่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของชาวตะวันตก เช่น ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพันโททศเทออร์เวิช ผู้สำเร็จราชการบีนัง มะละกา และสิงคโปร์ เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2394 ว่า "ฉันทวังเป็นส่วนตัวว่าจะได้จัดการวางระเบียบแบบแผนเสียใหม่เพื่อให้การค้าการขายดำเนินไปด้วยความสะดวกแก่พ่อค้าวานิช ทั้งเทศและ

¹²¹Foreign Office Paper in the Public Record Office, London Series Foreign Office 69, Siam, Volume 1-62, p. 165-166 from Constance M. Wilson, "State and Society in the Reign of Mongkut 1851-1868 : Thailand on the Eve of Modernization", p. 238.

¹²²William L. Bradley, "Notes The Accession of King Mongkut", Journal of Siam Society 57 pt. 1 (January, 1969), p. 160.

¹²³William L. Bradley, Siam Then, p. 81.

ไทย"¹²⁴ และในจดหมายเหตุเรื่อง "พระราชดำรัสพระราชทานที่ฝั่งศพแก่คนชาวยุโรป" ทรงประกาศว่า "ก็ให้ทรงสืบสวนหาฉบับธรรมเนียมเมืองต่างประเทศที่ดี จะได้นำมาบำรุงลูก้าพาณิชย์คนต่างประเทศทั้งปวงให้ยูเอนเปนสุข"¹²⁵ จากความพยายามของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยทำให้ชาวตะวันตกที่เข้ามาในรัชสมัยของพระองค์ยกย่องว่าทรงเป็น "the father of young Siam"¹²⁶

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงสามารถสร้างความรู้สึที่ดีต่อพระองค์ในหมู่ชาวตะวันตก กระนั้นก็ตามการที่พระองค์ทรงมีฐานะพระราชอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจที่น้อยกว่าผู้นำทางการเมืองอื่น ๆ ทำให้พระองค์ไม่ทรงสามารถจะใช้วิธีการรุนแรงในการสร้างเสถียรภาพแห่งราชบัลลังก์ได้ ทั้งยังต้องทรงกำเนินการอย่างระมัดระวังเพื่อที่จะไม่ให้เป็นผลเสียแก่พระองค์ การเสริมสร้างฐานพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงอยู่ใน

¹²⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงพันโท บัณฑิตเวช ผู้สำเร็จราชการปิ่นัง มะละกาและสิงคโปร์" จาก ขจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ แสงรุ่งการพิมพ์, 2524), หน้า 156.

¹²⁵ หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุเหตุการณ์ที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 93 พระราชดำรัสพระราชทานที่ฝั่งศพแก่คนชาวยุโรป.

¹²⁶ George Haws Feltus, ed., Abstract of Journal of Rev. Dan Beach Bradley Medical Missionary to Siam, p. 248.

ขอบเขตที่จำกัด ดังจะเห็นได้ว่าทรงมีพระราชอำนาจเหนือกองทหารฝึกแบบตะวันตก
 อยู่เพียงทหารรักษาพระองค์เท่านั้น ส่วนเจ้านายและขุนนางที่ทรงส่งเข้าไปเป็น
 กลไกในการใช้พระราชอำนาจก็ได้ดำรงตำแหน่งที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบาย
 ค่ายตำแหน่งสำคัญ ๆ โดยเฉพาะค่านกลาโหมและการค้าอยู่ในความดูแลของขุนนาง
 ตระกูลขุนนาง ดังนั้นการดำเนินการดังกล่าวจึงเพียงแต่ช่วยให้พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสามารถดำรงฐานะพระมหากษัตริย์ได้ในระดับหนึ่ง
 พระองค์ยังทรงต้องการมาตรการอื่น ๆ มาช่วยสนับสนุนการสร้างคามมั่นคงแห่ง
 ราชบัลลังก์อีกด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 คุุพาลงกรณ์มหาวิทาลัย